

Redakcja naukowa: Danuta Kowalczyk, Adam Szecówka,
Sławomir Grzesiak

Resocjalizacja penitencyjna w kontekstach interdyscyplinarnych

(Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo
Oświatowe, Wrocław 2015, ss. 374)

W Polsce jest duża populacja więźniów. Jej rozmiary zostały ukształtowane przez co najmniej dwa podstawowe czynniki, a mianowicie nieracjonalną politykę karną oraz nieskuteczność oddziaływań wobec skazanych w toku wykonywania kary pozbawienia wolności. W pierwszym przypadku wymiar sprawiedliwości karnej nie zawsze korzysta z ustawowych możliwości orzekania sankcji alternatywnych do kary pozbawienia wolności. Do więzienia trafiają osoby, wobec których cel kary mógłby być osiągnięty w postaci nieizolacyjnych sankcji karnych. Na nieskuteczność oddziaływań penitencyjnych wskazują statystyki penitencjarne, z których wynika, że ponad 50% populacji więziennej stanowią recydywiści penitencjarni. Populacja dużych rozmiarów jest niekorzystna z wielu ważkich powodów: ekonomicznych, społecznych, stanowi ważną barierę ograniczającą przeprowadzenie skutecznych oddziaływań penitencyjnych, pobyt w więzieniu sprzyja wykluczeniu społecznemu itp. Aby móc rozwiązać pilny problem redukcji populacji więziennej przez redukcję powrotności do przestępstwa, istnieje potrzeba poprawy efektywności instytucjonalnej resocjalizacji. Postęp nauki o człowieku w różnych jego wymiarach może sprzyjać temu, by cel ten osiągnąć. Nie należy oczekiwać, że istnieje sto procent możliwości redukcji recydywy zachowań przestępczych. Byłoby to – jak na razie – mitem, ale należy oczekiwać, że dążenie do obniżenia recydywy do pewnych granic jest możliwe jednak pod warunkiem uwzględnienia takich okoliczności, które będą ograniczać efektywność resocjalizacji penitencjarnej, bowiem więzienie z samej swej istoty nie jest przestrzenią społeczną sprzyjającą temu procesowi. Ponadto istnieje problem wielkości, rozmiarów populacji więziennej, która może być poddana oddziaływaniom penitencyjnym zgodnie z zasadą obowiązującego

kodeksu karnego wykonawczego, która stanowi, że skazani mają prawo, a nie obowiązek do resocjalizacji, za wyjątkiem skazanych młodocianych. Pomimo istniejących barier resocjalizacyjnych, które wynikają z faktu, że jest ona realizowana w więzieniu, istnieje wiele możliwości optymalizacji tego procesu. Redaktorzy recenzowanej publikacji wprost stwierdzają, że usprawnienie tego procesu tylko na płaszczyźnie wybranej dyscypliny wiedzy nie jest możliwe. W poszukiwaniu optymalnych oddziaływań resocjalizacyjnych podejmowanych w warunkach więziennych niezbędne jest podejście interdyscyplinarne. Na tym przesłaniu została oparta i zbudowana monografia *Resocjalizacja penitencjarna w kontekstach interdyscyplinarnych* pod redakcją naukową Danuty Kowalczyk, Adama Szecówki, Sławomira Grzesiaka. Publikacja jest dziełem zbiorowym autorstwa 25 wybitnych przedstawicieli nauki i praktyki z dziedziny resocjalizacji penitencjarnej. Jej zawartość stanowią 22 artykuły wchodzące w skład trzech części publikacji, poprzedzonych wstępem redaktorów.

Część pierwszą recenzowanej publikacji, zatytułowaną *Współczesne problemy resocjalizacji penitencjarnej*, otwiera artykuł Andrzeja Bałandyłowicza *Probacyjna sprawiedliwość karząca w miejsce zdehumanizowanej resocjalizacji osadzonej na przymusie i wtórnej stygmatyzacji*. Na uwagę zasługuje postulat stworzenia tzw. systemu probacji, modelu karania opartego na sankcjach średniej mocy i karach wolnościowych, w ramach których człowiek mógłby się uczyć socjalizacji dającej szansę na integrację społeczną.

W artykule *W trosce o skuteczniejszą resocjalizację* autorzy Elżbieta i Władysław Łuczak diagnozują uwarunkowania małej skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych oraz proponują przebudowę dotychczasowego systemu penitencjarnego. Zauważają, że proces resocjalizacyjny w więzieniu hamują: przeludnienie, bezrobocie, niezagospodarowany wolny czas oraz trudności readaptacyjne po wyjściu skazanych na wolność. Ten ostatni czynnik jest zauważony w nauce, jednak w praktyce jest ignorowany, co w efekcie powoduje osłabienie i zanik efektów oddziaływań resocjalizacyjnych osiągniętych w toku wykonywania kary.

Krystyna Ostrowska w opracowaniu *Perspektywy resocjalizacji w świetle psychologii poznawczej* przedstawia możliwości wykorzystania w resocjalizacji osiągnięć psychologii pozytywnej. Na podstawie własnych badań empirycznych przybliża możliwości skutecznej resocjalizacji osób naruszających normy prawne (sprawców przestępstw).

Artykuł Alicji Szerłąg *Wielokulturowość w przestrzeni penitencjarnej* jest szczególną analizą współczesnego oblicza wielokulturowości. Wielokulturowość społeczeństwa wpływa na kształt odbywania kary pozbawienia wolności przez cudzoziemców. Doświadczenia krajów, w których istotny odsetek społeczeństwa stanowią odmienni kulturowo migranci, pokazują jak istotny i złożony jest to problem. W Polsce odsetek cudzoziemców nie jest znaczący. W 2011 r. w polskich więzieniach przebywali więźniowie z 63 krajów. Fakt ten wskazuje na potrzebę zorientowania oddziaływań penitencjarnych na tę kategorię osadzonych. Jest to problem również bardzo trudny ze względu na to, że cudzoziemcy są przedstawicielami różnych kultur. Zaakcentowanie tej problematyki w recenzowanej publikacji jest bardzo ważne i cenne, tym bardziej, że w świetle aktualnego, olbrzymiego ruchu migracyjnego w Europie Polska może w niedalekiej przyszłości stanąć przed problemem resocjalizacji penitencjarnej wobec większej grupy cudzoziemców.

Piotr Stępiak i Wojciech Siwiński, autorzy następnego artykułu monografii *Kilka propozycji co do nowej wizji pracy penitencjarnej a ochrona zdrowia skazanych*, podejmują próbę wpisania problematyki ochrony zdrowia osób odbywających karę pozbawienia wolności do nowej wizji pracy penitencjarnej i postpenitencjarnej, w której jednym z priorytetów będą nie tylko usługi medyczne, lecz także kształtowanie postawy prozdrowotnej skazanego od samego początku postępowania wykonawczego.

Interesujący charakter ma artykuł Kazimierza Pospiszyla *Istota i postacie trudności w resocjalizacji przestępców seksualnych*, w którym autor przedstawia trudności terapii sprawców przestępstw seksualnych, jak również omawia sposoby skuteczności terapii.

Ostatni artykuł tej części monografii stanowi opracowanie *Nowoczesne tendencje w polityce penitencjarnej Ukrainy*, którego autorkami są Jevgen Barash, Liudmyła Knodel i Liudmyła Dubchak, przedstawicielki Instytutu Służby Więziennej w Kijowie. Swoje rozważania koncentrują wokół nowoczesnych tendencji w praktyce penitencjarnej Ukrainy. Na szczególną uwagę zasługuje silne akcentowanie potrzeby reformowania polityki kadrowej i modernizacji szkolenia kadr Służby Więziennej. Rząd Ukrainy w 2014 r. powołał Akademię Służby Więziennej, jest zamiar otwarcia nowych kierunków szkolenia, takich jak praca socjalna, resocjalizacja.

Druga część monografii *Działalność resocjalizacyjna i jej optymalizowanie w praktyce penitencjarnej* składa się z siedmiu artykułów. Część tę otwiera artykuł autorstwa Henryka Machela *Model gdański*

– koncepcja ośrodka pracy skazanych dla młodocianych i dorosłych nie-recydywistów, w którym omówione zostało tło historyczne opracowania i wdrożenia w życie w 1980 r. modelu ośrodka pracy więźniów w Zakładzie Karnym w Gdańsku-Przeróbce. Celem przywołanego modelu, opartego na wzajemnym zaufaniu kadry i skazanych, było zwiększenie skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych. Model ten był ważnym etapem kształtowania się w Polsce otwartego sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności, ponieważ stwarzał on korzystniejsze warunki dla resocjalizacji penitencjarnej niż wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych typu zamkniętego.

W artykule Krzysztofa Dziedzica *Motywatory do podjęcia pracy w Służbie Więziennej* została poruszona problematyka wykonywania zawodu funkcjonariusza Służby Więziennej. Obok wymogów formalnych stawianych kandydatom do pracy w Służbie Więziennej równie istotne są właściwości i cechy osobowościowe kandydatów oraz permanentne kształcenie i podnoszenie kwalifikacji pracowników. Autor w dalszej części rozważań koncentruje się na czynnikach motywacyjnych (motywatorach) do podjęcia pracy w Służbie Więziennej i przedstawia wyniki badań w tym zakresie, którymi objęto 100 funkcjonariuszy Służby Więziennej.

Kolejny artykuł autorstwa Sławomira Grzesiaka *Konflikty i ryzyko w pracy penitencjarnej wychowawców* poświęcony został zagadnieniom konfliktów w warunkach izolacji więziennej, występujących w relacjach pomiędzy wychowawcą a skazanym. Zdaniem autora, wykorzystanie sytuacji konfliktowych i szacowanie ryzyka są istotnym zasobem w pracy penitencjarnej wychowawców, sprzyjającym realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Zwiększenie skuteczności oddziaływań penitencjarnych opartych na umiejętnościach rozwiązywania konfliktów i zarządzania ryzykiem wymaga szkolenia wychowawców w tym zakresie, tj. aby potrafili rozpoznawać przyczyny konfliktów, dostrzegać czynniki je eskalujące, wskazywać sposoby ich rozwiązywania.

Beata Boćmińska-Kiluk w opracowaniu *Uwięzienie a zachowania samobójcze: wzór, motywy oraz implikacje profilaktyczne* przybliżyła problematykę zachowań suicydalnych w populacji osób uwięzionych. Autorka ustaliła, że wśród więźniów ryzyko samobójstw jest większe niż w populacji ogólnej. Myśli samobójcze były stwierdzone u prawie połowy skazanych, próby samobójcze dokonywało ¼ badanych więźniów. Samobójstwo jest wiodącą przyczyną śmierci w więzieniu. „Utrata sensu życia” jest

najistotniejszym czynnikiem zachowań suicydalnych. Autorka postuluje intensyfikację działań profilaktycznych zapobiegających zachowaniom suicydalnym, wzmożenie profilaktyki postsuicydalnej w warunkach pozbawienia wolności, jak w żadnych innych okolicznościach, ze względów etycznych i humanitarnych.

Artykuł Emilii Sokołowskiej *Praca charytatywna mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności* jest rodzajem sprawozdania z aktywności charytatywnej mężczyzn osadzonych w sześciu zakładach karnych na terenie Dolnego Śląska w latach 2009-2014. Wartość zatrudnienia jest nieoceniona, a zwłaszcza w izolacji więziennej, będąc najważniejszym środkiem oddziaływań penitencyjnych. Brak pracy odpłatnej jest problemem ogólnokrajowym, ale w warunkach zakładu karnego znajduje swoją alternatywę w postaci pracy nieodpłatnej na cele charytatywne (art. 123a § 2 kkw). Autorka bardzo wyraźnie podkreśla walory i znaczenie pracy charytatywnej nie tylko dla samych skazanych, ale i społeczności lokalnej, tylko przy współpracy której może ona być realizowana.

Artykuł autorstwa Janiny Florczykiewicz *Edukacja sztuką w resocjalizacji przestępców młodocianych* traktuje o oddziaływaniu terapeutycznym opartym na środkach wyrazu i aktywności właściwej sztuce powiązanim z arteterapią. Autorka podkreśla rolę działań arteterapeutycznych we wspomaganie rozwoju osobowego, ale i tradycję ich stosowania w resocjalizacji penitencyjnej. Szczególną wartością artykułu są zaprezentowane badania autorki, przeprowadzone z Zakładzie Karnym nr 1 we Wrocławiu, w których wzięło udział 10 osób skazanych na karę pozbawienia wolności (głównie skazani zakwalifikowani do grupy skazanych młodocianych). Badania te potwierdziły możliwość wykorzystania oddziaływań z zakresu edukacji sztuką w resocjalizacji młodocianych przestępców oraz ich wartość resocjalizacyjną.

W tym samym nurcie pozostaje artykuł Anny Glińskiej-Lachowicz *Arteterapia w oddziaływaniach resocjalizacyjnych – w opinii skazanych, pracowników Służby Więziennej i studentów pedagogiki resocjalizacyjnej*, w którym zostały zaprezentowane wyniki badań nad efektywnością arteterapii przeprowadzonych w ramach projektów arteterapeutycznych, zrealizowanych zarówno przez naukowców, jak i artystów, tj. E. Józefowskiego, J. Florczykiewicz, J. Jastrząb oraz absolwentów studiów licencjackich z zakresu pedagogiki resocjalizacyjnej Uniwersytetu Opolskiego. Zamierzeniem autorki było przybliżenie pełnego obrazu arteterapii, jako dziedziny naukowej i działań praktycznych w opiniach skazanych

uczestniczących w zajęciach arteterapeutycznych, pracowników Służby Więziennej odbywających szkolenia z zakresu arteterapii oraz studentów pedagogiki resocjalizacyjnej, aby zaakcentować zasadność włączania arteterapii do procesu resocjalizacji osób nieprzystosowanych społecznie zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Te dwa artykuły są ważnym głosem w propagowaniu idei szerszego stosowania arteterapii w polskich zakładach karnych odpowiadającej standardom, które pozwolą na pełne wykorzystanie jej walorów resocjalizacyjnych i terapeutycznych we wspomaganiu procesu oddziaływań penitencjarnych.

Ostatnim w tej części monografii opracowaniem jest *Edukacja więźniów na poziomie studiów wyższych – oczekiwania i nadzieje*, autorstwa Marka Kalamana. Niewątpliwie nauczanie jest jednym z ważniejszych środków oddziaływań penitencjarnych, a w przypadku skazanych młodocianych najskuteczniejszym. Autor, wychodząc od omówienia podstaw prawnych nauczania skazanych i przybliżając skalę obejmowania skazanych nauczaniem, podjął trud ustalenia również liczby skazanych studiujących w szkołach wyższych. Z danych statystycznych Centralnego Zarządu Służby Więziennej Ministerstwa Sprawiedliwości wynika, że nauczanie skazanych na poziomie szkolnictwa wyższego nie jest obejmowane sprawozdawczością resortu. Tym bardziej należy docenić determinację autora, by zainteresować tą nową, dotąd niezbyt często podejmowaną problematyką, ustalić skalę potrzeb w tym zakresie w polskich więzieniach oraz możliwości ich realizacji przy braku rozwiązań systemowych ułatwiających skazanym studiowanie. Autor opracowania przeprowadził w tym celu badania na eksperymentalnej grupie 17 skazanych na długoterminowe kary pozbawienia wolności w Areszcie Śledczym w Radomiu, przedstawiając bardzo szczegółowe wyniki tych badań i mając nadzieję, że otwiera w ten sposób dyskusję nad tą nową metodą realizacji oddziaływania penitencjarnego przez nauczanie w szkole wyższej.

Część trzecia monografii *Problemy readaptacji społecznej* stanowi bardzo ważny, istotny i interesujący fragment recenzowanej publikacji. Z literatury i praktyki wiadomo, że pomoc postpenalna w procesie readaptacji społecznej jest najsłabszym ogniwem polskiego systemu resocjalizacji penitencjarnej. Resocjalizacja więźnia nie kończy się z dniem opuszczenia zakładu karnego. Niepowodzeń w readaptacji społecznej doświadcza wiele grup byłych więźniów m.in. seniorów, niepełnosprawnych psychicznie i fizycznie. W literaturze formułowane są postulaty, że za pierwsze

kroki na wolności, pierwsze miesiące po odbyciu przez skazanego kary pozbawienia wolności powinna odpowiadać Służba Więzienna poprzez wyspecjalizowane służby socjalne. Readaptacja społeczna nie może się udać bez kontroli, utrwalenia wyników resocjalizacji penalnej, gotowości pomocy i wsparcia osób, które wychodzą na wolność „donikąd”, bez wsparcia kuratora sądowego. Większość więźniów w Polsce wychodzi na koniec kary, a zatem bez orzeczenia dozoru kuratora sądowego. Autorzy trzeciej części monografii podejmują kwestie marginalizowania osób naruszających porządek prawny w państwie. *Inkluzyjno-katalaktyczny model pracy z osobami wykluczonymi społecznie w procesie reintegracji społecznej* przedstawiła w tej części Anna Kieszowska.

Beata Zającka w opracowaniu *Osoby opuszczające zakłady karne jako zbiorowość skazana na wykluczenie społeczne* dokonuje analizy wykluczenia społecznego dotyczącego osób opuszczających zakłady karne. Istnieje jednak, jej zdaniem, wiele czynników, które powodują, że osoby te trafiają w niebyt społeczny i stają się osobami wykluczonymi społecznie, takich jak m.in. osobowość, doświadczenie przestępczego stylu życia, fakt przebywania w izolacji więziennej, nieprzyjazne środowisko zewnętrzne. Autorka formułuje postulaty pod adresem systemu penitencjarnego, który powinien proponować więźniom określone treści wychowawcze i korekcyjne, na skutek których proces wykluczenia na wolności będzie mało realny, opóźniony czy hamowany.

Proces readaptacji społecznej osób po odbyciu kary pozbawienia wolności jest utrudniony przez wiele różnych czynników, jednym z nich jest doświadczenie stygmatu społecznego podczas pobytu w więzieniu przez te osoby. Problem ten przybliżyła, na podstawie jednej z grup penitencjarnych, Anna Chańko w artykule *Doświadczenie stygmatu społecznego przez kobiety, które odbyły karę pozbawienia wolności*. Proces readaptacji tych kobiet, które opuściły zakłady karne jest utrudniony, bowiem podczas odbywania kary pozbawienia wolności zostały one obciążone podwójną stygmatyzacją (piętnem więźniarki, piętnem zdemoralizowanej matki, żony, złodziejki). Zdaniem autorki, kobieta, aby na nowo funkcjonowała w społeczeństwie, musi zrzucić z siebie podwójny stygmat. Autorka jest zbyt dużą optymistką sądząc, że jest to możliwe tylko dzięki uznaniu swojej winy, pracy, postawieniu wyraźnej granicy między dewiacyjną przeszłością a nowym życiem, które zaczyna się po opuszczeniu murów więziennych. Ten ostatni wątek może być dyskusyjny, bowiem wiadomo z literatury przedmiotu, że powroty osób po odbyciu kary są trudne,

niekiedy osoby te trafiają w niebyt społeczny, niekiedy kończą się wykluczeniem społecznym i powrotem do przestępstwa. Artykuł ma duży ładunek wywołujący dyskusję, być może prowadzącą do rozwiązania problemu readaptacji społecznej kobiet po odbyciu kary.

W artykule *Agresja seksualna wobec kobiet – doświadczenia i opinie mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności*, autorka Maria Łukaszek omówiła zjawisko agresji seksualnej wobec kobiet. Z opracowania wynika, że znaczny odsetek mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności miało w swoim życiu doświadczenie stosowania agresji seksualnej wobec kobiet. Autorka formułuje w tym kontekście postulaty dotyczące podjęcia działań zaporowych, skierowanych do całej populacji mężczyzn w populacji więziennej, a nie tylko do tych osób, które zostały skazane za tego typu czyny.

Artykuł Moniki Badowskiej-Hodyr *Postawy rodzicielskie i funkcjonowanie dziecka z perspektywy uwięzionych rodziców w świetle teorii przywiązania Johna Bowlby'ego* stanowi analizę funkcjonowania dziecka w rodzinach, w których jedno z rodziców odbywa karę pozbawienia wolności. Wtedy, gdy matka lub ojciec zostają uwięzieni, model rodziny ulega przeobrażeniom, do tego modelu dziecko musi się przystosować. Model rodziny ulega diametralnej zmianie, w szczególności w odniesieniu do prezentowanych przez odbywających karę pozbawienia wolności rodziców postaw rodzicielskich.

Dorota Rondalska w opracowaniu *Oddziaływania pomocowe w ramach jurydycznej pracy socjalnej a readaptacja społeczna po zwolnieniu z zakładu karnego* zwróciła uwagę na fundamentalną zasadę, że działania pomocowe dla skazanego powinny być podejmowane wcześniej niż z chwilą jego zwolnienia z zakładu karnego, a zatem proces readaptacji więźnia powinien rozpocząć się niezwłocznie po jego osadzeniu w zakładzie karnym, a nie dopiero z chwilą zwolnienia z tego zakładu.

Część trzecią monografii zamyka artykuł Arkadiusza Urbanka *W kierunku wczesnej interwencji socjalnej – tendencje w relacjach rodzinnych dzisiejszych recydywistów penitencjarnych*. Autor wskazuje na fiasko resocjalizacji recydywistów w oparciu o dotychczasowe założenia i możliwości kreowania pracy resocjalizacyjnej.

Bogactwo zaprezentowanych treści recenzowanej publikacji przybliży odpowiedź na pytanie, czy jest możliwa poprawa efektywności resocjalizacji w warunkach izolacji więziennej. W świetle różnorodnych propozycji, które zaprezentowali autorzy poszczególnych opracowań pojawia

się usilne przeświadczenie, że zwiększenie skuteczności oddziaływań penitencjarnych jest możliwe. Same najlepsze pomysły w tym zakresie nie wystarczają. Więzienie może poprawić człowieka wówczas, gdy samo ulegnie ulepszeniu. Aby tak się stało, trzeba ciągle urealniać drogi, którymi można dotrzeć do osoby uwięzionej. Tą dziedziną nauki, która powinna ułatwić ten proces jest resocjalizacja penitencjarna. Recenzowana publikacja jest dowodem na to, że istnieje nie tylko potrzeba, ale i wiedza naukowa oraz silna motywacja praktyki do zwiększania wydajności systemu penitencjarnego, które jest realne w oparciu o podejście interdyscyplinarne. Zmaterializowanie wielu bardzo ciekawych i interesujących pomysłów, które zaprezentowali autorzy monografii, nie będzie możliwe, jeżeli system więzienny nie przyjmie ich jako potencjału, który może optymalizować oddziaływania penitencjarne. Jeżeli nawet tak się stanie, pozytywne efekty oddziaływań penitencjarnych uzyskane podczas wykonywania kary pozbawienia wolności mogą być zniweczone przez trudności readaptacyjne po powrocie do społeczeństwa po odbyciu kary pozbawienia wolności, a stąd prosta droga do wykluczenia społecznego. Dużą wartością publikacji jest świadomość wielu jej autorów, że potrzebny jest odmienny od obecnego model przygotowania oraz wsparcia społecznego wobec osób po opuszczeniu zakładu karnego. Lekturę tej publikacji polecam wszystkim tym, którzy są obowiązani do permanentnego usprawniania systemu resocjalizacji penitencjarnej, kadrze kierowniczej różnego stopnia zarządzającej instytucjami penitencjarnymi, jak i realizatorom idei resocjalizacji wobec osób uwięzionych, tj. wychowawcom, psychologom, terapeutom, pracownikom socjalnym, kuratorom sądowym, a także i adeptom studiów z zakresu pedagogiki resocjalizacyjnej, prawa i psychologii. Lektura recenzowanej publikacji może być źródłem inspiracji dla pogłębiania problematyki zawartej w niej, czy też podejmowania i poszerzania obszarów badawczych przez naukowców, których wyniki sprzyjałyby zwiększeniu wydajności systemu penitencjarnego.

Rec. Aldona Nawój-Śleszyński